

ПРЕЮДИЦІАЛЬНА ПРОЦЕДУРА: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

THE PRELIMINARY PROCEDURE: FROM THEORY TO PRACTICE

Янакій М.М., студент III курсу факультету юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Андрєєва Д.А., студентка III курсу факультету юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У цій науковій статті розкрито поняття і сутність преюдиціальної процедури, питання щодо застосування преюдиціальної процедури в практичній діяльності на основі судових прецедентів та визначено, які саме питання можуть бути розв'язані завдяки використанню преюдиціальної процедури. Також вказано на те, як національні суди України мають використовувати її в майбутньому, і взагалі, які існують теорії щодо обов'язку звернення до Суду справедливості, коли виникає обов'язок в її використанні, а коли – право. Визначено важливість покращення правової та судової системи, а також забезпечення зручного доступу до неї, які також є важливими аспектами для успішного впровадження преюдиціальної процедури в майбутньому. Визначена мета преюдиціальної процедури. Зазначено важливість підготовки: вивчати практику і досвід інших країн-членів щодо преюдиціальної процедури для того, щоб в майбутньому розуміти як правильно та ефективно застосовувати її, з метою запобігти ситуацій, коли національний суд буде неправильно користуватися нею. Належна підготовка суддів та забезпечення інформаційної підтримки є важливими кроками для ефективного застосування преюдиціальної процедури. Звернено увагу на проблемні питання та помилки, яких можуть припускатися, які складові повинні зазначитися в преюдиціальному запиті. Наголошено на актуальних аспектах щодо процедури створення арбітражної групи, яка діє на підставі Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, з яких питань ми можемо звертатися на даному етапі. Визначено сферу дії та дозволені межі використання преюдиціальної процедури. Зазначено коло потенційних можливостей, що будуть пов'язані з використанням преюдиціальної процедури у майбутньому: національні суди матимуть право звертатися до Суду ЄС з преюдиціальними запитами, безпосередньо коли Україна набуде статусу члена ЄС. Приділено увагу проблемним питанням щодо обов'язку національних судів звертатися з преюдиціальним запитом стосовно тлумачення норм права, які у свою чергу сторонами по справі не застосовувалися.

Ключові слова: преюдиціальна процедура, преюдиціальний запит, право ЄС, арбітражна група, сторона-скаржник, Суд справедливості ЄС, Угода про асоціацію, судова система.

This article reveals the concept and essence of the pre-judicial procedure, the question of the application of the pre-judicial procedure in practice on the basis of judicial precedents. Also indicated how the national courts of Ukraine should use it in the nearest future and, in general, what theories exist regarding the obligation to apply to the Court of Justice, when there is a duty to use it, and when it is only a right. The importance of improving the legal and judicial system, as well as ensuring convenient access to it, which are also important aspects for the successful implementation of the preliminary procedure in the future, is determined. The purpose of the preliminary procedure is defined. The importance of training is noted: to study the practice and experience of other member states regarding the preliminary procedure in order to understand how to apply it correctly and effectively in the future, in order to prevent situations where the national court will use it incorrectly. Proper training of judges and provision of information support are important steps for the effective application of the preliminary procedure. Attention is drawn to the problematic issues and errors that may be assumed, which components should be indicated in pre-judicial requests. Describes how an arbitration group, which operates on the basis of the Association Agreement between Ukraine and the EU, can be established and on what issues we can apply to it and who can do it. The scope and permissible limits of the preliminary procedure are defined. The author outlines the range of potential opportunities that will be associated with the use of the preliminary examination procedure in the future: national courts will have the right to submit preliminary examination requests to the Court of Justice of the EU as soon as Ukraine becomes a member of the EU. Attention is paid to the problematic issues regarding the obligation of national courts to submit a preliminary request for interpretation of the rules of law, which, in turn, were not applied by the parties to the case.

Key words: preliminary injunction, preliminary request, EU law, arbitration panel, EU Court of Justice, Association Agreement, judicial system.

Постановка проблеми. При наближенні часу вступу України в ЄС виникає питання про те, яким чином ми повинні використовувати преюдиціальну процедуру. Дослідження даного питання є необхідним, з огляду на те, що на підставі преюдиціальної процедури вирішуються права та обов'язки сторін в суді і тому дослідження даних проблем, які можуть виникати під час її застосування, мають важливе значення, як для українських суддів, так і для загальної практики розуміння застосування цього механізму.

Метою дослідження даної наукової статті є визначення ключових аспектів для ефективного використання преюдиціальної процедури. Окреслення наявних в сфері застосування права проблем, які виникають та напрями їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Україна вже довгий час йде шляхом євроінтеграції, долаючи всі труднощі, що виникають на її шляху. Зараз вже багато зроблено, для того, щоб стати державою-членом ЄС, але поки що Україні надано лише статус кандидата на вступ до ЄС. На даному етапі Україна активно працює над гармонізацією своєї правової системи з правовими нормами Європей-

ського Союзу (далі – ЄС). Наразі Україна має працювати над тим, щоб правильно застосовувати право ЄС та розуміти, що треба робити, коли наші національні суди при вирішенні справ, не будуть розуміти зміст норм права ЄС. Якщо виникає ситуація, коли український суд не розуміє змісту норм права ЄС, він може скористатися преюдиціальною процедурою. Наразі в Україні є ратифікована Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угоди). Україна має право на звернення до арбітражної групи, яка буде розглядати спір та вирішувати його, у відповідності до норм і процедур, встановлених в рамках цієї Угоди. Однак звертатися з преюдиціальною процедурою наразі має право лише арбітражна група, у разі необхідності тлумачення норм права ЄС за допомогою використання спеціально встановлених механізмів, які передбачені Угодою. То ж для початку треба дослідити сутність даного поняття.

Преюдиціальна процедура ЄС, також відома як процедура попереднього рішення, – це механізм, який дозволяє національним судам звертатися до Суду справедливості

із питаннями щодо тлумачення та легітимності права ЄС у справах, які перебувають у їхньому розгляді. Процедура може використовуватися судами держав-членів ЄС, а також за певних обставин арбітражною групою, що створена на підставі Угоди [8, с. 16].

Оскільки Україна не є членом ЄС, її суди не можуть використовувати преюдиціальну процедуру. Однак існують певні обставини, за яких ця процедура може бути актуальною для України, бо наша держава має Угоду про асоціацію з ЄС.

Спори, які виникають під час дії Угоди з питань технічних бар'єрів у торгівлі, з питань державної закупівлі, конкуренції, щодо заснування підприємницької діяльності, торгівлі послугами, електронної торгівлі, санітарних та фітосанітарних заходів, митних питань та сприяння торгівлі, вирішуються за допомогою арбітражної групи. Арбітри повинні бути незалежними особами, які мають високу кваліфікацію у сфері арбітражу та права. Зазвичай, кожна сторона спору призначає свого арбітра, а третій арбітр обирається сторонами спільно [7].

Попередньо сторони повинні проконсультуватися з приводу свого спору. Угодою передбачено, якщо сторони не змогли вирішити спір шляхом консультацій, то Сторона-скаржник може подати запит про створення арбітражної групи. Запит подається у письмовій формі Стороні-відповідачу та Комітету з питань торгівлі. Арбітражна група заслуховує докази від сторін спору та приймає рішення щодо вирішення спору. Вона вирішує спір шляхом винесення постанови [6, с. 7, 13–14].

Відповідно до Угоди у випадку виникнення питання у спорі щодо тлумачення положення права ЄС, арбітражна група повинна подавати до Суду справедливості прохання винести рішення щодо тлумачення норми Угоди і така ухвала, яка буде винесена Судом ЄС, є обов'язковою для арбітражної групи.

У Європейському Союзі преюдиціальні рішення виносяться Судом справедливості, який є найвищим судом ЄС з питань інтерпретації та застосування права ЄС, бо інстанції судової системи ЄС поділені таким чином, що до Суду справедливості наділені можливістю звертатися лише публічні особи, до категорії яких можна віднести і національний суд, це можна обґрунтувати тим, що національний суд діє не у власних інтересах, а виносить рішення від імені Держави, і саме тому суди України матимуть можливість звертатися саме до Суду справедливості.

Сторони-скаржники наділені можливістю звернутися до арбітражної групи з запитом, про вирішення спору або конфлікту, який виник на основі Угоди. Такі спори можуть виникнути між компаніями, інвесторами, громадянами та іншими сторонами. Це може бути корисним інструментом в тому числі для українських судів, оскільки дозволяє їм в майбутньому, коли ми станемо повноправними членами ЄС, застосовувати право ЄС, стосовно якого вже було надано тлумачення, правильно та узгоджено з рештою держав ЄС [9].

Вже на цьому етапі Україна робить важливий внесок до права ЄС, шляхом винесення Судом справедливості прецедентної практики з приводу тих чи інших питань, стосовно яких ще не було надано тлумачення. У свою чергу, здійснюючи свою професійну діяльність, у процесі роботи українських інвесторів, компаній, громадян України, виникають спори з фізичними і юридичними особами держав-членів ЄС, що у свою чергу приводить до вимушеного запиту стороною-скаржником про створення арбітражної групи, яка в подальшому може звернутися до Суду справедливості, щодо тлумачення конкретних норм. У майбутньому це буде пришвидшувати вирішення справ національними судами України, тому що вже деякі норми права ЄС вже будуть попередньо витлумачені Судом справедливості і це виключить потребу звертатися з преюдиціальними запитом щодо цього.

Існує багато сфер права ЄС, які можуть бути предметом преюдиціального запиту українськими судами, коли ми станемо державою-членом ЄС, зокрема, конкурентне право, екологічне право, право захисту даних тощо.

Україна наразі прагне до членство ЄС, через що вона повинна узгодити свою нормативно-правову базу з нормативно-правовою базою ЄС. Преюдиціальна процедура ЄС може бути корисним інструментом у цьому процесі, оскільки вона допоможе забезпечити повне узгодження правової системи України з правом ЄС.

Взагалі, існує кілька потенційних можливостей, коли наша держава стане державою-членом ЄС, що пов'язані з використанням преюдиціальної процедури в Україні, а саме, треба звернути увагу на наступні аспекти:

Забезпечення правильного застосування права ЄС: звертаючись з преюдиціальним запитом до Суду справедливості, українські суди можуть бути впевнені, що в майбутньому вони будуть правильно розуміти та застосовувати право ЄС. Це може сприяти більшій узгодженості у застосуванні права ЄС в Україні та ЄС в цілому.

Підвищення правової визначеності: преюдиціальна процедура може допомогти витлумачити значення застосування права ЄС, що у свою чергу може підвищити правову визначеність для бізнесу та фізичних осіб, які працюють в Україні.

Демонстрація того, що наші суди з впевненістю використовують преюдиціальну процедуру і не вбачають в цьому жодної проблеми.

Загалом, преюдиціальна процедура може бути цінним інструментом для забезпечення правової визначеності та забезпечення правильного застосування права ЄС в Україні та державах-членах ЄС. Використовуючи цей механізм, українські суди можуть гарантувати, що тлумачення та застосування права ЄС відповідає підходам, прийнятим в інших державах-членах ЄС.

Хоча використання преюдиціальної процедури українськими судами на перших етапах, не буде панацеєю від усіх правових питань, пов'язаних із правом ЄС, через нашу недосвідченість. Українським судам необхідно буде ретельно зважити, коли доцільно звертатися щодо тлумачення до Суду справедливості, а коли потрібно застосовувати право ЄС безпосередньо на основі існуючих прецедентів та рекомендацій.

Також треба зазначити, що суди можуть допустити різні помилки, які можуть мати вплив на правильність прийняття юридичного рішення, що обґрунтовує необхідність звернення до Суду справедливості з преюдиціальним запитом. Варто зазначити деякі з можливих помилок, які суди можуть допустити:

1. Нечітко сформульовані питання та інформація по справі в запиті.
2. Не визначення конкретних випадків для доречного звернення з преюдиціальною процедурою.
3. Неврахування суттєвих фактів, що мають відношення до питання про тлумачення або застосування права ЄС у справі.
4. Звернення до Суду справедливості не за тлумаченням права ЄС, а за вирішенням конкретної справи.

Врахування цих можливих помилок може допомогти національним судам звертатися до Суду справедливості з дотриманням преюдиціальної процедури, яке було б відповідним та забезпечувало б правильне тлумачення та застосування норм права ЄС. У випадку коли суд допускає помилку, преюдиціальний запит може допомогти вирішити питання з тлумачення чи дійсності норм права ЄС у конкретній справі.

Як уникнути цих помилок? Ми визначасмо декілька нагальних та, на нашу думку, ефективних заходів та принципів, які можна впроваджувати вже від сьогодні, для того щоб від самого початку використання процедури подання преюдиціальних запитів, та забезпечити максимальну ефективність від даної процедури.

Підвищення кваліфікації суддів та працівників судової системи: українські судді та працівники судової системи повинні мати достатні знання з питань європейського права, також підготувати національні суди до правильного застосування права ЄС та процесуального права ЄС для того, щоб ефективно виконувати свої обов'язки при винесенні рішень з урахуванням європейських норм.

Підготувати процедуру звернення до Суду справедливості: важливо створити чітку процедуру, з урахуванням практики Суду справедливості та досвіду національних судів інших держав-членів ЄС, яка дозволяє національним судам звернутися до нього з преюдиціальним запитом, забезпечуючи збереження прав індивідів та організацій, які беруть участь у справі.

Забезпечити належний рівень комунікації між національними судами та Судом справедливості: важливо створити механізми співпраці та обміну інформацією між національними судами та Судом справедливості, щоб забезпечити ефективність використання преюдиціальної процедури.

Якщо ж проектувати як суди України будуть використовувати преюдиціальну процедуру, коли Україна набуде членство ЄС, то для цього спершу треба зрозуміти як використовувати преюдиціальну процедуру, і що є її метою. Можна навести рішення по справі *Benedetti*, де наголошується на тому, що метою преюдиціальної процедури є не звернення до Суду справедливості з проханням вирішити певну справу, а сутність полягає в тому, щоб отримати тлумачення права ЄС від Суду справедливості у зв'язку з питанням, що виникає під час вирішення справ в національних судах [4]. Це дозволяє забезпечити єдність тлумачення права ЄС у всьому Європейській Союзі та підтримати розвиток європейського права. Суд справедливості наділений повноваженнями лише щодо тлумачення права ЄС, а не вирішення справ, з якими стикаються національні суди.

На підтвердження цієї думки також можна навести в приклад рішення по справі *Flamino Costa v ENEL*, у якому повноваження Суду справедливості визначені наступним чином: «У рамках преюдиціальної процедури Суд ЄС не наділений юрисдикцією як відносно застосування Договору до конкретної справи, так і ухвалення рішення щодо дійсності того чи іншого положення внутрішнього права з точки зору Договору» [3]. У перший час наші національні суди будуть звертатися для вирішення справи по суті але з часом все зміниться та ми будемо розуміти, у яких випадках доречно звертатися до Суду справедливості. Саме тому ми наполягаємо на тому, щоб суди нашої держави вже на цьому етапі вступу до ЄС аналізували практику судів держав-членів, яким чином правильно треба застосовувати преюдиціальну процедуру і забезпечувати його ефективне використання. Доречно зазначити, що організація конференцій, на які будуть запрошувати суддів різних інстанцій, де будуть розповідати про проблеми, з якими стикалися суди інших держав, які вступали до ЄС, це буде виступати превенційним заходом, для уникнення виникнення останніх.

Також потрібно визначити, яка судова інстанція України буде використовувати преюдиціальну процедуру і згідно з ч. 3 ст. 267 Договору про функціонування ЄС на національний суд [11 с. 630–632], чий рішення не можна оскаржити, відповідно до національного права, покладений обов'язок звернутися до Суду справедливості з питань тлумачення. Тобто відповідно до цього положення, можна зробити висновок, що в Україні Верховний суд, який є останньою ланкою в системі судових інстанцій, буде покладений обов'язок звертатися з питанням тлумачення права ЄС.

Існує дві теорії, де визначається, які саме суди мають обов'язок звертатися до Суду справедливості (доктринальна думка англійського правника Дж. Шоу), з коротким

описом яких пропонуємо ознайомитись далі, і визначити, які саме суди мають цей обов'язок:

За першою теорією наділені повноваженнями звертатися до Суду справедливості є саме суди останньої інстанції, проти яких немає жодних засобів оскарження в судовій системі кожної конкретної держави. На думку Дж. Шоу ця теорія повинна функціонувати саме в такій інтерпретації.

Хоча перша теорія була досить логічна і обґрунтована, але правник виділяє ще одну, не більш вагому теорію, що зводиться до того, що відповідно до Договору про функціонування ЄС, а точніше у статті 267 цього Договору, передбачалося, що не тільки суди останньої інстанції повинні звертатися, а і суди, рішення яких не вважаються такими, що є остаточними [5 с. 166–167].

Варто зазначити позицію безпосередньо Суду справедливості, що у своїх Записках Жд щодо діяльності Суду за 1999 р. зазначив, що ці дві теорії мають використовуватися у поєднанні і вони являються «структурним та функціональним критеріями».

До речі, наша думка є такою, що суди перших інстанцій повинні звертатися до суду, коли є певна незрозумілість права ЄС і потрібно правильно його розтлумачити, щоб це не потягнуло за собою неправильне розуміння права ЄС, а в подальшому прийняття неправильного рішення. На прикладі української системи – це не буде забороняти безпосередньо звертатися Верховному Суду України з преюдиціальними запитом, якщо суди перших інстанцій це не вирішили під час розгляду справ.

У практиці запитів до ЄС, що вже сформувалася за доволі довгий час існування ЄС, вже вирішено багато спірних питань, а зокрема, щодо обов'язку звернення до Суду справедливості (справа *CILFIT*, де заявником виступав Італійський Верховний касаційний суд), де він зазначив: «...суди чи трибунали, названі в ч. 3 ст. 267, мають таку ж свободу дій, як і будь-які інші національні суди чи трибунали, у визначенні того, чи є рішення щодо питання права Співтовариства (зараз права ЄС) необхідним для винесення їх власних рішень» [2]. Так, тут покладається обов'язок звернення до Суду справедливості, якщо суд визнає необхідність тлумачення права ЄС, тобто вирішення цього питання покладається на розсуд суду. Розсуд полягає в тому, що національний суд повинен бути впевнений, що норма права не є очевидною для її застосування як для нього так і для національних судів інших держав-членів та повинна бути розтлумачена.

У випадках, коли виникає обов'язок звернутися до Суду справедливості, національний суд повинен дотриматися певної процедури перед направленням преюдиціального запиту.

Перед тим, як звернутися до Суду справедливості з преюдиціальним запитом, національний суд має перевірити, чи має відношення питання, щодо якого він хоче звернутися до Суду справедливості, для вирішення конкретної справи. Для цього національний суд аналізує право ЄС та рішення Суду справедливості, які можуть бути застосовні до конкретної справи. Якщо національний суд вважає, що питання, щодо яких він хоче звернутися до Суду справедливості, суттєві для вирішення конкретної справи, він може скласти проект преюдиціального запиту та направити його до Суду справедливості.

Також важливим є питання, яка повинна бути форма запиту. Проект запиту повинен містити опис фактичних обставин справи, правове обґрунтування питання, щодо якого звертається до Суду справедливості, та посилання на відповідні європейські норми та рішення Суду справедливості.

Преюдиціальний запит складається у формі офіційного документа та подається на паперовому носії. Преюдиціальний запит повинен містити наступні складові:

1. Інформація про національний суд, який звертається до Суду справедливості, включаючи назву суду, дату подання запиту та номер справи.

2. Опис фактичних обставин справи, що розглядається в національному суді, з урахуванням всіх зв'язків з правом ЄС.

3. Питання, щодо якого звертається національний суд до Суду справедливості, яке має містити запитання щодо тлумачення європейського права.

4. Правове обґрунтування питання, що розглядається, з урахуванням відповідних європейських норм та рішень Суду справедливості.

5. Посилання на відповідні європейські норми та рішення Суду справедливості.

6. Підпис та печатка національного суду. Преюдиційний запит може бути складений будь-якою мовою держави-члена ЄС, але частіше його складають англійською, французькою або німецькою мовами.

У рішенні *Telemaricabruzzo*, Суд справедливості ставить вимоги до національних судів щодо пояснень та визначень фактичних обставин, конкретних законодавчих питань, які повинні бути витлумачені ним. Якщо цих вимог не буде дотримано, то запит не буде вважатися прийнятним і Суд справедливості буде відмовляти у розгляді запиту [1]. З цього можна зробити висновок, що запити повинні бути лаконічними і містити багато деталей щодо фактів та права, які дозволяють визначити мету запитань, а отже, зрозуміти їхнє значення та сферу застосування. Одним з головних критеріїв в преюдиційній процедурі, яким керується Суд справедливості при визначенні прийнятності преюдиційного запиту, є наявність достатньої інформації для винесення ним повної та кваліфікованої відповіді.

Якщо національний суд держави-члена вважає за потрібне скористатися правом ЄС для вирішення певної справи, навіть якщо сторони у справі, яка розглядається національними судами, не посилаються на право ЄС, він може звернутися до Суду справедливості з запитанням про тлумачення певної норми права ЄС.

В цьому випадку, на нашу думку, треба обмежити можливість подавання преюдиційних запитів для судів перших інстанцій нашої держави, через те, що вони будуть зловживати цим правом, як прямо так і того не розуміючи, бо є менш досвідченими ніж, наприклад, судді Верховного Суду і тому спочатку для них право ЄС буде новим. Також

немає гарантій, що вони будуть правильно розуміти право ЄС, бо одна справа, коли самі сторони посилаються на право ЄС та хочуть його застосовувати і це дійсно необхідно, а інша, коли сторони хочуть якнайшвидше вирішити спір та не застосовувати право ЄС, бо інколи навіть немає необхідності його використовувати до спірних правовідносин, а наш національний суд його буде застосовувати, не розуміючи навіть змісту цих норм та доцільності, тим самим затягуючи розгляд справи, що є не вигідним для сторін.

Висновок. Коли Україна стане членом ЄС, наші національні суди матимуть право звертатися до Суду справедливості з преюдиційними запитаннями, що сприятиме єдності застосування права ЄС, між нами та іншими державами-членами ЄС в майбутньому. Преюдиційна процедура має допомогти вирішити питання з тлумачення чи дійсності норм права ЄС у конкретних справах, що будуть розглядатися національними судами України, це має допомогти забезпечувати правову впевненість та стабільність у практиці застосування права ЄС. Крім того, преюдиційна процедура також має значення для забезпечення правової впевненості національних судів та стабільності у практиці застосування права ЄС на території країн-членів Союзу.

Перший час національним судам буде дуже складно сформулювати систему, що буде безпомилково відповідати преюдиційній процедурі. Саме тому, на нашу думку, треба вже зараз готуватися, щоб пришвидшити процес «науки» у цьому непростому питанні для того, щоб якомога швидше отримувати відповіді на запити. Для цього вже зараз варто аналізувати практику та помилки інших країн і вчитися на їх отриманому досвіді. Важливо зазначити, що необхідно наразі забезпечити належну підготовку та інформаційну підтримку суддів, щоб вони могли належним чином застосовувати преюдиційну процедуру.

Отже, преюдиційна процедура є важливим інструментом забезпечення єдності тлумачення та застосування права ЄС на території країн-членів Союзу, що допомагає забезпечувати правову впевненість та стабільність у практиці застосування цього права. Необхідно зробити кроки щодо покращення правової та судової систем, і забезпечення зручного доступу до неї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Joined cases 320/90, 321/90, 322/90, *Telemaricabruzzo SpA v Circostel* European Court Reports. 1993. P. I–393.
2. Case 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo Spa v. Ministry of Health* European Court Reports. 1982. P. 3415.
3. Case 6/64, *Flaminio Costa v E.N.E.L.* European Court Reports. 1964. P. 585.
4. Case 52/76, *Luigi Benedetti v Munari F.lli s.a.s.* European Court Reports. 1977. P. 163.
5. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Харків, 2010. 360 с.
6. Святун О.В. Механізми вирішення спорів в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. 2021, с. 7, 13–14. URL : https://e-learning.iir.edu.ua/pluginfile.php/21755/mod_book/chapter/847/Святун_О_Вирішення%20спорів%20в%20УА.pdf
7. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 25.10.2022 р. База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
8. Деменчук М.О. Преюдиційний запит – один із засобів гармонізації судової практики. *Право і суспільство*. 2015. Випуск №5 частина 3, с. 14–16.
9. Olena Sviatun. DISPUTE SETTLEMENT IN EU LAW. Compilation of Lectures, Associate Professor of the Chair of Comparative and European Law. 2020. URL : https://e-learning.iir.edu.ua/pluginfile.php/21755/mod_book/chapter/768/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D1%83%D0%BD.pdf
10. Олексієнко А.В., Чебукіна Д.О. Преюдиційні запити як механізм забезпечення дотримання принципу верховенства права ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Випуск № 4, с. 630–632.